
МИТНЕ ПРАВО

Кормич Б.А.,
 д-р н. професор, завідувач кафедри
 морського та митного права
 Національного університету
 «Одеська юридична академія»
 (м. Одеса, Україна)

УДК 339.5.012

КЛАСИЧНІ ФОРМИ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ: ЗМІСТ ТА ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ

В статті розглядається історія та періодизація формування класичних форм митної політики. Характеризуються такі форми митної політики, як меркантилізм, протекціонізм та вільна торгівля. Здійснюється аналіз змісту кожної з форм митної політики у час її виникнення та особливостей тарифних та нетарифних засобів їх реалізації

Ключові слова: митна політика, торговельна політика, меркантилізм, протекціонізм, вільна торгівля, нетарифні бар'єри, тарифні бар'єри, мито.

Кормич Б.А. Классические формы таможенной политики: содержание и история формирования. – Статья.

В статье рассматривается история и периодизация формирования классических форм таможенной политики. Характеризуются такие формы таможенной политики, как меркантилизм, протекционизм и свободная торговля. Проведен анализ содержания каждой из форм таможенной политики во время ее возникновения и особенностей тарифных и нетарифных средств ее реализации.

Ключевые слова: таможенная политика, торговая политика, меркантилизм, протекционизм, свободная торговля, нетарифные барьеры, тарифные барьеры, таможенная пошлина.

Kormych B.A. The Classical Forms of Customs Policy: the Essence and the History of Formation. – Article.

This present provides the review of the history and periods of the classical forms of customs policy formation. The characteristic is given for such forms of customs policy as mercantilism, protectionism and free trade. Besides the analyzes of the

content of each form of customs policy at the time of its occurrence is made and the characteristics tariff and non-tariff barriers of its implementation are provided.

Keywords: customs policy, trade policy, mercantilism, protectionism, free trade, non-tariff barriers, tariff barriers, customs duties.

Для характеристики складової державної економічної політики, якою визначається зміст діяльності держави щодо регулювання митних відносин всередині країни та співробітництва з митних питань з іншими державами, українське митне законодавство використовує термін «*державна митна політика*», яка згідно зі ст. 5 Митного кодексу України [1] представляє собою систему принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки. Слід зазначити, що цей термін не є гармонізованим та використовується, крім України, в досить незначній кількості країн, зокрема у Польщі, країнах СНД тощо. Аналогами терміну «митна політика» досить часто виступають такі поняття, як «зовнішньоторговельна політика», «митна стратегія», «тарифна політика» тощо.

Питання митної політики часто ставали предметом досліджень вітчизняних фахівців в галузі митного права, зокрема таких, як Є.В. Додін, С.В. Ківалов, В.Я. Настюк, В.П. Науменко, П.В. Пашко, Д.В. Приймаченко тощо. Разом з тим, як правило, у більшості досліджень акцент робиться на механізмі формування та реалізації митної політики [2], в той же час деякі історичні аспекти виникнення тих або інших форм митної політики залишаються поза увагою. У зв'язку із цим, метою даної статті є історичний аналіз передумов формування класичних форм митної політики держав та особливості засобів їх реалізації у відповідний період.

Першою формою митної політики, яка широко застосовувалася європейськими країнами у період з XVI по XVIII ст. була *політика меркантилізму*. Її популярність пов'язують з іменами англійського економіста Томаса Муна

(*Thomas Mun*) та французького урядовця Жан-Батиста Кольбера (*Jean-Baptiste Colbert*). За прізвищем останнього даний тип торговельної політики певний час носив назву «кольберелізм», а сама назва «меркантилізм» була запропонована лише в кінці XVIII ст. відомим англійським економістом Адамом Смітом.

Торговельна політика європейських держав за часів меркантилізму базувалася на двох основних положеннях:

1) основу національного багатства складають монетарні метали – золото, срібло тощо. Таким чином, завданням держави є максимальне накопичення золота як в державній скарбниці, так і взагалі на території держави. Це забезпечується або за рахунок видобутку монетарних металів, або за рахунок зовнішньої торгівлі;

2) накопичення золота в державі можливо лише за умови позитивного зовнішньоторговельного балансу. Таким чином, держава повинна вживати заходів для забезпечення більших обсягів експорту та менших обсягів імпорту.

Вирішення таких завдань забезпечувалося низкою заходів митного регулювання, в першу чергу, шляхом підвищення ставок митних тарифів. З середини XVII ст. в практику митного регулювання європейських країн входять «тарифні війни», тобто використання механізму збільшення тарифів як інструменту просування національних інтересів у зовнішній торгівлі. Зокрема, у митних тарифах починають використовуватися «заборонні» ставки мит, тобто ставки, розмір яких фактично робив економічно недоцільним ввезення певного товару. Як правило, це стосувалося товарів, що були основними видами експорту інших держав. Наприклад, митний тариф Франції 1667 р. запровадив підвищені у два і більше рази ставки мит на імпорт текстильної продукції, спрямовані проти Англії, до яких у 1670 р. додалися аналогічні заборонні ставки мит щодо цукру, спрямовані проти Нідерландів. Відповіддю Нідерландів було підвищення мит на французькі вина та бренді у 1671 р. [3, р. 38 – 39]. Англія ж в свою чергу у 1676 р. взагалі встановила заборону на імпорт вина, бренді та ряду інших товарів з Франції, як таких, що виснажують

казну королівства. Щоправда через рік заборона була замінена на підвищені мита [4, р. 31].

Важливою тенденцією стало забезпечення митними засобами переважання у експорті промислової продукції, а у імпорті – сировини для промисловості, що також вважалося запорукою позитивного зовнішньоторговельного балансу. Вивізні мита на промислові товари зменшувалися, а на необхідну для їх виготовлення сировину – збільшувалися. В той же час з імпортними митами відбувався зворотній процес – збільшення щодо готової продукції та зменшення щодо сировини для виробництва. Наприклад, у Швеції, починаючи з 1660-х рр., вивізні мита на мідь та латунь були значно меншими, ніж вивізні мита на необроблений метал, Англія у 1668 р. запровадила заборони на експорт необробленої вовни та шкір тощо [3, р. 39].

Нарешті, ще одним напрямом реалізації митної політики часів меркантилізму є монополізація торгівлі між країнами-метрополіями та колоніальними володіннями, які розглядалися як ринок для експорту та джерело постачання сировини. Прикладом таких заходів є англійські Навігаційні акти кінця XVII ст. Так, Навігаційний акт 1651 р. (відомий також як Навігаційний акт Кромвеля) містив три ключових положення, якими передбачалося, що:

- товари походженням з Азії, Африки або Америки могли ввозитися до Сполученого королівства та підконтрольних територій виключно на британських судах (судах, власники яких, капітан та більшість команди були британськими підданими);

- товари походженням з європейських країн могли ввозитися на британських судах або на судах, що належать підданам країни походження товарів;

- всі іноземні товари могли транспортуватися до Сполученого королівства та підконтрольних територій виключно з територій країн походження.

Порушення відповідних правил каралося конфіскацією як товарів, так і суден, що їх перевозили [5, р. 537 – 541]. Наступний Навігаційний акт 1660 р. додавав перелік високоліквідних товарів

того часу (зокрема фарб та тютюну), які заборонялося транспортувати для продажу інакше, ніж на британських судах та із заходом у порти Сполученого королівства. Крім того, вимагалось, щоб всі суда, що йдуть до Америки, спершу зупинялися у британських портах для огляду та сплати додаткових мит. Відповідні правила підтверджувалися та розширювалися у наступних актах 1662, 1663, 1670 та 1673 р.р. [6, р. 315].

Але політика меркантилізму виявила і значні вади. Зокрема, намагання забезпечення позитивного платіжного балансу неодмінно вело до зростання цін на внутрішньому ринку. Тарифні війни та утиски колоній оберталися підвищенням напруги у міжнародних відносинах. Слід зазначити, що саме непомірне оподаткування ввезення товарів до північноамериканських колоній та торговельні обмеження монопольного характеру були одним із факторів, що прискорили процес проголошення незалежності США. Разом з тим, меркантилізм справедливо вважається однією із форм існуючої і до сьогодні політики протекціонізму.

В загальному вигляді *політика протекціонізму* полягає у захисті національної промисловості від іноземної конкуренції за допомогою ввізних мит, кількісних обмежень та інших нетарифних заходів щодо іноземних товарів. Головною її відмінністю від попередньої політики меркантилізму став акцент на сприяння розвитку економіки завдяки зростанню національної промисловості. Найбільше поширення даного типу митної політики припадає (з певними включеннями) на період з початку XIX ст. і до середини XX ст.

Можна виділити декілька основних мотивів застосування протекціонізму у митній політиці: 1) розвиток нових галузей промисловості, 2) підтримка національних товаровиробників в період рецесії, 3) подолання негативного платіжного балансу.

Так, одним із завдань митної політики протекціонізму вважається *підтримка розвитку нових галузей промисловості*, які за звичайних умов не витримали б конкуренції з більш

розвинутими іноземними виробниками аналогічних товарів. Даний напрямок митної політики було започатковано Англією і його витоки знаходяться ще у різного роду торговельних заборонах та обмеженнях доби меркантилізму щодо виробництва одягу з вовни та судноплавства. Починаючи з 1760 р., Англія активно застосовувала високі мита для підтримки металургії та текстильної промисловості. Зокрема, станом на 1820 р., англійська митна політика характеризувалася найвищими ставками ввізних мит в Європі (на рівні 50%), протекційними заходами щодо сільського господарства та морських перевезень товарів [7, р. 19]. Особливого поширення концепція «підтримки молодих галузей» отримала у середині XIX ст. завдяки роботам німецького економіста Фрідріха Ліста (*Friedrich List*). Зокрема, дана концепція застосовувалася у тарифній політиці німецького митного союзу *Zollverein* у 1850 – 1860 рр. [8, р. 16]. Слід зазначити, що на сьогоднішній день, згідно з правилами СОТ, основним засобом підтримки нових галузей промисловості вважається не підвищення загального рівня ставок ввізних мит, а застосування антидемпінгових та спеціальних мит.

Досить часто обмеження іноземного імпорту розглядається як один із інструментів *підтримання національних товаровиробників під час рецесії*. Наприклад, у США ідеї протекціонізму вперше почали просуватися у 1816 – 1818 рр. на тлі інфляції та падіння обсягів аграрного експорту до Європи після завершення періоду наполеонівських війн. Тож представники ряду штатів з найбільшими обсягами сільськогосподарського виробництва ставили вимоги щодо необхідності забезпечення високих цін та переваг для національних виробників принаймні на внутрішньому ринку. В результаті у період з 1824 по 1828 рр. Конгресом США було прийнято низку тарифних актів, які передбачали суттєве збільшення ставок ввізних мит щодо цілого ряду товарів [9, р. 66 – 68]. Найбільш відомим прикладом застосування протекційних заходів є період Великої Депресії 1928 – 1933 рр. Наприклад, станом на 1931 р. середньозважена ставка митного

тарифу щодо промислових товарів досягала у США 48%, в Італії – 46%, у Франції – 30% тощо [7, р. 40]. Але даний вид протекціонізму був фактично заборонений після підписання Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1947 р., норми якої (зокрема ст. II та індивідуальні протоколи країн-учасниць) передбачали зв'язування ставок ввізних мит, тобто заборону їх збільшення в односторонньому порядку вище рівнів, встановлених угодою.

Крім того, ще одним напрямком застосування політики протекціонізму є *подолання негативного зовнішньоторговельного балансу* країни. В даному випадку головним завданням підвищення ставок ввізних мит або застосування кількісних обмежень є загальне зменшення імпорту з метою збереження золотовалютних резервів. Подібні завдання вважались невід'ємним елементом протекційної митної політики на протязі всієї її історії. Після підписання ГАТТ-47 негативний платіжний баланс визнано однією із законних підстав для тимчасового скасування митних пільг та преференцій. Зокрема ст. XII ГАТТ передбачає можливість застосування обмежень кількості або вартості товару, які дозволяється імпортувати «з метою підтримання свого зовнішнього фінансового стану та рівноваги платіжного балансу» [10]. Зокрема це включає дії, необхідні для тощо, щоб: відвернути неминучу загрозу серйозного скорочення грошових резервів чи зупинити таке скорочення, або у випадку, якщо країна має вкрай малі грошові резерви, досягти розумного темпу збільшення її резервів.

Противагою до протекціонізму, як відомо, є *політика вільної торгівлі*. В класичному розумінні під політикою вільної торгівлі розуміють імпорт та експорт товарів без застосування мит або кількісних обмежень. Але в такій формі політика вільної торгівлі реалізується лише в рамках спеціальних зовнішньоторговельних режимів (митний союз, зона вільної торгівлі, режим найбільшого сприяння, генеральна система преференцій).

В більшості випадків політика вільної торгівлі означає відмову держави від протекційних митних тарифів (мита щодо

більшості товарів мають нульову ставку або обмежені виключно фіскальними потребами) та загальне скасування кількісних обмежень (режими квотування та ліцензування імпорту або експорту встановлюються лише щодо окремих видів товарів і лише у випадку нанесення або загрози нанесення шкоди національній економіці).

Концепція політики вільної торгівлі отримала своє теоретичне обґрунтування у роботах визначних економістів кінця XVIII ст. Девіда Х'юма (критика позитивного торговельного балансу та накопичення золота) та Адама Сміта (міжнародний поділ праці та свобода конкуренції). Остаточне її формування пов'язують з виданою у 1817 р. роботою Девіда Рікардо «Принципи політичної економіки» (теорія порівняльних переваг) [11, р. 3].

До основних положень, на яких будувалася концепція політики вільної торгівлі можна віднести:

1) визнання того, що протекційні заходи щодо захисту національної промисловості надають переваги лише незначній частині населення, але є не вигідними для всіх інших;

2) переконання у тому, що дешевий імпорт може сприяти економічному зростанню, оскільки він не лише надає переваги споживачам, але й знижує витрати на виробництво з використанням імпортованих товарів;

3) теорія порівняльних переваг, згідно з якою кожна країна може отримати вигоди від зростання обсягів міжнародної торгівлі, експортуючи товари, у виробництві яких вона найбільш ефективна, незалежно від того, чи є така ефективність абсолютною порівняно з іншими країнами.

На практиці лібералізація митної політики була розпочата в Англії із суттєвого зменшення ставок мит (1842 р.) та перегляду цілого ряду адміністративних обмежень щодо торгівлі та мореплавства (1846 р.). Однією з причин цього були швидкі темпи розвитку англійської промисловості, яка на той час була найбільш передовою в Європі, що дозволяло англійським товарам ефективно конкурувати на ринках інших країн. При

цьому, слід відзначити широку громадську кампанію на підтримку ідей вільної торгівлі. Зокрема, починаючи з 1828 р. до британського парламенту починають вноситися пропозиції щодо зняття заборон на експорт обладнання для промисловості, у 1838 р. створюється Ліга проти хлібних законів (*Anti-Corn Law League*) яка домагається лібералізації правил імпорту зерна тощо [7, р. 21 – 22].

Поширення політики вільної торгівлі на інші європейські країни розпочинається у 1860 р. після підписання Англо-французької торговельної угоди, ще відомої як *Угода Кобдена – Шевальє* (*Cobden – Chevalier Treaty*) за прізвищами представників на переговорах 1846 р. щодо лібералізації торгівлі між двома країнами. У період з 1861 по 1866 р.р. угоди щодо вільної торгівлі та запровадження режиму найбільшого сприяння були укладені між більшістю європейських країн.

Європейська політика вільної торгівлі, що стала активно проводитися у середині XIX ст. мала декілька основних аспектів:

1) скасування експортних мит з метою сприяння експорту товарів національного виробництва. Зокрема, експортні мита були скасовані в Англії (1842), Франції (1857), Пруссії та інших країнах митного союзу *Zollverein* (1865);

2) відміна низки адміністративних обмежень імпорту та експорту на користь ринкових механізмів регулювання економіки. Наприклад, в Англії у 1846 р. відбулося скасування Хлібного закону (*Corn Law*) 1815 р., що забороняв імпорт пшениці, якщо ціни на внутрішньому ринку були нижче 80 шилінгів;

3) істотне зниження, а в деяких випадках і відміна, значної частини імпортних мит, що здійснювалося як в односторонньому порядку (Англія), так і на підставі міжнародних угод (Франція, Німеччина тощо). Так, станом на 1860 р., в Англії були скасовані імпортні мита на 400 видів товарів. Митний тариф був орієнтований на фіскальні цілі, залишивши оподаткування близько 20 товарів, підвищення цін на які особливо не впливали на попит. Зокрема, у 1880 р. 95% митних надходжень в Англії

забезпечувалися за рахунок чотирьох видів товарів (тютюн, чай, міцні алкогольні напої та вино) [12].

Слід відзначити, що починаючи з середини XIX ст. і до середини XX ст. періоди лібералізації та протекціонізму змінювали один одного у митній політиці більшості країн. Остаточний курс на політику вільної торгівлі сформувався після підписання Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1947 р., відповідно до якої була забезпечена прогресивна лібералізація тарифних та нетарифних бар'єрів на багатосторонній основі. Політика ж протекціонізму почала розглядатися лише як певне виключення із загальних принципів вільної торгівлі, застосування якого можливо лише на короткий проміжок часу та виключно у відповідь на недружні дії інших держав, негативні явища в економіці держави або окремих галузях, які стали результатом збільшення або зміни умов імпорту іноземних товарів.

Табл. 1. Середні ставки ввізних мит на промислові товари у деяких розвинутих країнах 1820 – 1990 рр. (у відсотках до митної вартості). (Подається за: Bairoch P. Economic and World History: Myths and Paradoxes. – Chicago: The University of Chicago Press, 1993. P. 40).

Країна/Рік	1820	1875	1913	1925	1931	1950	1980	1990
Бельгія	6-8	9-10	9	15	14	11	8,3	5,9
Франція	*	12-15	20	21	30	18	8,3	5,9
Німеччина	8-12	4-6	13	20	21	26	8,3	5,9
Швеція	*	3-5	20	16	21	9	6,2	4,4
Англія	45-55	0	0	5	н.д.	23	8,3	5,9
США	35-45	40-50	44	37	48	14	7,0	4,8

* Застосування адміністративних заборон щодо імпорту

ЛІТЕРАТУРА

1. Митний кодекс України, 2012 // Офіційний вісник України. 2012. № 32. Ст. 1175.
2. Ківалов С.В., Кормич Б.А. Митна політика України. – Одеса: Юридична література, 2001. 256 с.

3. The New Cambridge Modern History: Volume 5. The Ascendancy of France. 1648-88 / Edited by F.L. Carsten – Cambridge University Press. 1961. 658 p.
4. Dowell S.A History of Taxation and Taxes in England: Taxation. from the Civil War to the Present Day. – London: Longmans, Green and Co.. 1884. Vol. 2. 450 p.
5. The Navigation Act. 1651 / Reich E. Select Documents Illustrating Mediaeval and Modern History / Emil Reich – Honolulu: University Press of the Pacific. 2004. 812 p.
6. Nolan C.J. Wars of the Age of Louis XIV. 1650-1715: An Encyclopedia of Global Warfare and Civilization: An Encyclopedia of Global Warfare and Civilization. – Westport: Greenwood Press. 2008. 656 p.
7. Bairoch P. Economic and World History: Myths and Paradoxes. – Chicago: The University of Chicago Press. 1993. 194 p.
8. Ashley P. Modern Tariff Hystoty. Germay – United States – France. Third Edition. – London: Murrey. 1920. 365 p.
9. Taussig F.W. The Tariff History of the United States. – Auburn: Ludwig von Mises Institute. 2010. 536 p.
10. Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1947 р. // Офіційний вісник України. 2010. № 84. Ст. 2989
11. Trebilcock M.J., Howse R. The Regulation of International Trade. 3-rd Edition. – New York, Routledge. 2005. 776 p.
12. Irwin D.A. Free Trade and Protection in Nineteenth Century Britain and France Revisited: a Comment on Nye // Journal of Economic History. 1993. No. 53. P. 146-152.

